BUDAPESTI SZEMLE

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

VOINOVICH GÉZA

SZÁZHETVENKILENCZEDIK KÖTET

(511., 512., 513. SZÁM)

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1919

SZEMLE.

Herz Miksa.

E név nemrég elhunyt viselője a távol külföldön működő honfitársaink közé tartozott, kik akár előkelő tudományos érvényesülésükkel, akár jellemükkel és társadalmi maguktartásával becsületet szereztek a magyar névnek, melyhez évtizedekre terjedő távollétük és idegen körökben lefolyt működésük mellett megható kegyelettel és hűséggel ragaszkodtak.

Annál feltünőbb, hogy művelt nagy közönségünknek alig nyújtottak tudomást e Temesvártt született jelesünkről, kinek pedig tudományos érdemeit 1896-ban azzal ismerte el Akadémiánk, hogy külföldi tagjai sorába engedte. Szinte csuda számba megy, hogy hiába keresünk élete menetéről, hivatalos és irodalmi működéséről tájékozó akármennyire apró czikket is erre hivatott *Lexikon*jainkban, a mit már csak azért is elvárhattunk volna, mert Herz Miksa tudományos kutatásainak eredményeit a nagy közönség számára egy terjedelmes munkában magyar nyelven foglalta össze a Beöthy Zsolt által kiadott *Művészet története*-ben, a II. kötet 108—262. lapjain.

Herz Miksa főiskolai tanulmányaival műépítésznek készült. Már ez időben tanulmányainak gyakorlati és művészeti oldalai mellett a historiai mozzanatok előkelő mértékben kötötték le érdeklődését. Korán mélyedt bele az építészeti stílek, történelmi fejlődésük, kialakulásuk és kölcsönös viszonyuk tanulmányozásába, melynek során végre a keleti (mint nevezni szokás: mór) stíl bilincselte le figyelmét. Ennek lényegét, jellemét és történetét a hely színén, oly vidéken óhajtotta tanulmányozni, mely tömegesen fennmaradt építészeti emlékeivel e stíl kifejlődése történeti mozzanatainak és válfajainak mintegy szemléltető múzeumát nyújtja. Műegyetemi vizsgáinak elintézése és oklevelének megszerzése után nemsokára Egyiptomnak vette útját, mely ország nem csak fővárosában, «a mecsetek városában», Kairóban, őrzi e stíl remekeit és az ország uralkodásában sűrűen váltakozó dynastiákkal együttjáró ízlés-változás építési tanuit. Itt az arab építőművészet terén nagy tekintélylyel bíró Franz pasánál (a darmstadti *Handbuch der Architektur* II. köt.

2. részét tevő *Die Baukunst des Islam* cz. munka szerzőjénél állt be tanítványnak és segítőnek. Franz akkoriban az alapítványok (vakf) kezelése műszaki hivatalának volt főnöke és Iszmáil khedivétől 1869-ben egy arab múzeum szervezésére nyert megbízást. E megbízás kezdeményezést jelentett az emlékek fenntartása ügyében, mely 1881-ben érte el tökéletesebb kifejlését a «Comité du Conservation des Monuments de l'Art arabe» cz. bizottság szervezésével. E bizottság feladata gondoskodni az idők viharaitól szenvedett, részben rombadőléssel fenyegető, az érzéktelen hatóságoktól eladdig nem kellő figyelemmel sőt pláne hanyagsággal, semmiesetre sem rendszeresen és szakértelemmel kezelt arab emlékek helyreállításáról és fenntartásáról. Franz pasa mellett dolgozván, Herz Miksa szerencsés módon készülhetett élete hivatására, melynek feladataiért mindinkább fokozódó módon lelkesedett. Folytatott tanulmányai által oly általánosan elismert illetékességet tanusított, hogy a Comité mintegy magától értetődőnek vette, hogy Franz visszavonulása után, ennek határozott ajánlására a szegény magyar ifjú embert neveztesse ki a nagy mester utódjává mindkét minőségben: úgy is mint az azóta a volt Hákim-mecset folyosóin és melléktermeiben elhelyezett arab museum, meg mint az alapítványok műszaki hivatalának főnökét és építéseinek tervezőjét és igazgatóját.

Hogy mily nagy érdemeket szerzett első minőségében, mily fokra emelte, mennyire gyarapította az arab művészet museumát, mily tudományos szellemben kezelte és a tanulmányozók hasznára mennyi tanulsággal értékesítette annak kincseit: az általa szerkesztett *Catalogue raisonné des monuments exposés dans le Musée national arabe* című munkájából (I. kiadás. 1895, 2. bővített kiadás 1906) látható, melynek leíró tartalma elé egy nagybecsű bevezető essay-t bocsátott az egyiptomi építészet és műipar történetéről.

Emlékezetes és a szakértő köröktől osztatlan elismeréssel jutalmazott eredmények dicsérik tevékenységét az építészeti emlékek fentartása és helyreállítása dolgában. Nálánál alig ismerte valaki jobban Kairó százakra menő régi mecseteit, monumentalis sírkápolnáit és egyéb építészeti emlékeit. Ezeknek csak csekély részén ismerhető fel eredeti fénye. A hányatott ország történelmi viszontagságai, természeti katastrophák is, mély barázdákat szántottak a művészet hajdani remekein. Majd csaknem a végső enyészetnek voltak kitéve a fátimida, ejjubida, mamluk uralkodók pazar áldozatkészségének egyes emlékei. E téren tágas alkalma nyílt Herz hivatalos buzgóságának és tudós szakértelmének. Se szeri se száma az emlékeknek, melyeknek stílszerű felújítását, eredeti állapotukba visszaállítá-

sát és újjáalkotását néki köszöni az iszlám régi khalifa-városa. Erről tanuskodnak az évről-évre nyomtatásban is megjelent tanulságos *Report annuel*-jei a Comité működéséről.

Herz irányát és módszerét e dolgozataiban egy különös kiemelésre méltó törekvése jellemzi. Nem elégszik meg azzal, hogy restaurálási munkálataiban a stíl igényeinek szigorú pontossággal megfeleljen. Aesthetikai feladatát philologiai szempontokkal kapcsolja össze. E tekintetben magasabb czélokat tűzvén maga elé elődeinél, az irodalmi arab nyelv ismeretét is elsajátította annyira, hogy e készültsége alapján biztossággal forgathatja *Makrizi*-jat (Egyiptom helyrajzi és történelmi nagy monographiáját) és egyéb eredeti történelmi forrásokat, nemkülönben buvárkodik az épületek keletkezésére vonatkozó levéltári anyag közt (a mennyire az nem esett a gondtalan keleti administratio martalékává), azért, hogy megbízható értesülést szerezzen a restaurálás alá kerülő tárgyak historicumáról, p. o. hogy a maguk helyén alkalmazza ugyanazon felírásszövegeket, a melyekkel első alapításukkor azokat ellátták stb. Tudnivaló, mily szerepet visznek a feliratok a keleti építőművészet decorativ elemei közt. Az eredeti arab források közvetlen ismerete Herz később említendő irodalmi dolgozatait is jellemzi.

Nem terjeszkedhetünk ki e helyen jeles hazánkfia restauráló tevékenységének részleteire. Csak két kimagasló művével óhajtunk kivételt tenni. Az egyik az a tudós monographia, melyet az 55 méter magasságú kupolájáról ismert, régóta megrongált Haszan-mecset (épült 1356—1359), e «mecsetóriás» helyreállításáról terjesztett a Comité elé. Tudós munka, mely nemcsak a kérdés műszaki oldalával foglalkozik, hanem alkalmat nyújtott Herznek arra is, hogy az épület vizsgálását egy meglepő stíl-történeti értekezéssel egészítse ki. Fölösleges volna itt e mélyreható mű[1] bővebb jellemzésére és méltatására kiterjeszkednem, minthogy azon alkalommal, midőn szerzője, mint Akadémiánk kültagja, művét könyvtárunk számára megküldte, reám bízott átnyújtását és bemutatását terjedelmes ismertetéssel kísértem,[2] melyre ismétlés kikerülése végett utalhatom az érdeklődőket. Igaz, hogy költségvetési szempontból — a Herztől indítványozott helyreállítás 40,000 egyiptomi fontot igényelt volna — nem volt a Comitének módjában, hogy a tervezet végrehajtásába fogjon; csak apróbb részletek helyreállításával kellett megelégednie. Azonban úgy is, mint

[1] *La Mosquée du Sultan Hassan au Caire.* Par Max Herz Bey membre et architecte en chef du Comité. (Kairo 1899.).

[2] Megjelent az *Akadémia Értesítőjében*, 1901. évf. 12—17. l.

építészettörténeti tudós monographia, a szakirodalomban maradandó értékű e terjedelmes munka.

Egy másik műve, a Rifái-mecset helyreállítása, a legutolsó nagyobb munka, melyet még a világháború kitörése előtt teljesített. A szóban levő istentiszteleti alkotás a kairói czitadella tövében, a város délkeleti részén, a Szultán Haszan-téren az imént említett Haszan-mecset szomszédságában szerény kis kápolnából alakult át hatalmas dsámi'-vá. Nem csupán a köznép lelkében kölcsönözött e külső tekintetben jelentéktelen épületnek vallási fontosságot az a körülmény, hogy sírhelyeit rejti a Rifáï dervisrend (innen neve) a neptől szentekül tisztelt kairói sejkhjeinek. Ez elterjedt dervis-szerzet, melynek alapítója az 1174-ben elhalt Ahmed al-Rifáï (sírhelye Vászitban), az iszlám népei közt a tagjainak tulajdonított mindenféle csudás tehetségeiről nevezetes. Égő parazsat meg mérges kígyókat nyelnek, tüzes vassal illetik nyelvüket és szúrják mellüket és sok egyéb, a bűvészet körébe tartozó csudadolgokat művelnek. Ezekért a mystikus gyakorlataik kapcsolatában érvényesített rejtélyes tehetségeikért kiváltságos helyük van az iszlám szent személyei sorában. Kairói temetkezési helyüknek, mely hetenkénti és évfordulónkénti ünnepélyek (mólid) színhelye, különös avatottságot, csudás hatásokat tulajdonítanak: bajaikban a nép emberei oda fordulnak segítségért. E szerény külsejű síri kápolnát Iszmáil khedive ájtatos anyja, Khosjár, díszes nagy kathedralissá óhajtotta bővíteni, melyet egyúttal a vicekirályi család ezentúli temetkezési helyének rendelt. A szomszédos magánházakat tetemes költséggel kisajátította, hogy területüket a tervezett nagy mecsetbe belefoglalja; az építkezésre teméntelen összeget ajánlott fel a mecset fenntartására, a nagyszámú tisztviselők és egy sereg imádkozó, korán-olvasó muëzzin bőséges díjazását dús alapítványnyal biztosította. Csakhamar meg is indultak az előmunkálatok, elkészültek a tervek, beszerezték az építkezésre és díszítésre szükséges anyagokat; de a munkák előrehaladtával csakhamar a benszülött mestertől készített tervek ferdeségéről, a beszerzett anyagok hasznavehetlenségéről kellett meggyőződniök: a lebontott házak kövei, melyeket az építkezésre felhasználtak, nedvességük miatt a velük előállított falak tartósságát veszélyeztetőknek bizonyultak, az oszlopok nem bírták el a súlyos tetőzetet stb. A herczegnőnek már most európaiak igénybevételével új terveket kellett készíttetnie, a kész munka lebontásával megfelelőbb anyagból újból hozzáfognia a tapasztalt hiányok kipótlásához. De az újabb kísérletezések ismét és ismét dugába döntötték a munkára fordított sikertelen vesződséget és hiábavalóknak mu-

tatták a rà szánt tetemes pénz-áldozatokat. Így ment a szinte nevetség tárgyává vált hiú kísérletezés 1869—1887-ig, míg némi szünetelés után a Vakfok ministeriuma vette kezébe a dolgot.[1] Így került Herz Miksa, mint e ministerium építőmestere, az ügy élére. Feladatát kifogástalan sikerrel oldotta meg, úgy hogy 1911 deczember 22-én a mecsetet, mint a Haszan-tér díszét, méltó ünnepség keretében át lehetett adni rendeltetésének. Munkájáról Herz egy külön kis könyvben[2] érdekes módon ad számot.

E hivatalos tevékenysége mellett Herz mint magán építész is egyik keresett mestere volt Kairo városának. Számos mór stílban épült úri kastély az ő műízlésének terméke. Ezek közt a legkiválóbb a dúsgazdag gróf Zogheb palotája, mely Kairo látványosságai közt tartozik. Lankadatlan szorgalmú honfitársunk gyakorlati munkásságát tudós kutatásokkal tudta összekapcsolni. Mint az Institut Égyptien akadémiaszerű testület rendes tagja, e társulat ülésein sűrűen mutatta be kutatása eredményeit, melyek nagy számmal jelentek meg az Institut bulletinjében. Egyéb szakfolyóiratokban és gyűjtő munkákban (többek közt az *Encyclopaedia Britannicá*ban) is nagy számmal találkozunk dolgozataival, melyekben nem ritkán kél harczra a keleti építészet kérdéseiben lábra kapó balvélemények ellen. Élesen bírálja többek közt Gayet elterjedt munkájának *(L'art arabe* 1893) alapgondolatait (kopt művészet hatása), Ahmed Zeki pasa fejtegetéseit a muszlim művészet múltjáról és jövőjéről (1903), megdönti a mecsetek előcsarnokában elhelyezett medenczék (mídaa) eredeti rendeltetéséről uralkodó nézetet (1896); bő anyag alapján érdekesen értekezik a polychromiáról az arab építészetben (1894). Legutolsó megjelent munkája a *Der Islam* cz. folyóirat 1917. évfolyamában került nyilvánosságra: *Babylon und Qaszr as-Sam'* czímen. Ebben Ó-Kairó egy bonyolult topographiai kérdését oldja meg classikus és arab források alapján. Nem érhette meg egy ujabb, ez idő szerint sajtó alatt levő munkájának megjelenését, melyben Kalaun szultán építő tevékenységét tárgyalja. Magyar nyelvű munkájáról már fentebb volt alkalmam megemlékezni. Leghasznosabb és legsikerültebb dolgozatának tartom. Buzgó kedvvel és ambitióval fogott hozzá. Hazafiúi kötelességet vélt vele

[1] Az építés történetére vonatkozó adatokat *Ali pasa Mubárek* nagy munkájából *(Khitat dsadida*, V. köt. 114. és következő lapokon) merítettem.

[2] *La Mosquée el-Rifaï au Çaire.* Paru à l'occasion de la consecration de la mosquée (le 22. décembre 1911). Milano 1911.

teljesíteni. Egyáltalán meghatónak éreztük az élete javát a távol külföldön töltő férfiú törhetetlen ragaszkodását hazájához. Ezt Egyiptomban megforduló minden magyar ember tapasztalhatta. Elég volt neki bemutatkoznia, hogy földije ügyét magáévá tegye; a kit tudós czélok vezettek a Nilus partjai felé, Herz ideje feláldozásával kalauzául szolgált neki az ottani régiségek világában. Szeretetreméltóbb és illetékesebb mentort az ember alig képzelhetne. Erre bizonyára hálával emlékeznek annak a magyar tanár-társaságnak tagjai is (huszan voltunk), kiknek számára 1905—6 telén a régiség impressióinak közvetetlen befogadása czéljából közoktatásügyi kormányunk tanulmányi utazást szervezett Egyiptomba.

Az egyiptomi kormány Herz Miksa nagyszabású tevékenységét hivatalos munkakörében és a tudományos irodalomban mindenkor osztatlan elismeréssel jutalmazta. Ez a szerény jellemű hivatalnok társadalmi állásának fokozatos előbbrevitelében nyilatkozott. Az egyszerű efendit 1902-ben bey-jé, majd nemsokára a pasa rangjára nevezték ki. A világháború kitörésekor a magyar akattvalónak megmaradt egyiptomi államhivatalnok nyugalomba vonult és az angol fenhatóság alatt álló országból kivándorolni kényszerült. Felesége (szül. Colorni) szülőföldjére, Milanóba költözött családjával. De itt sem volt soká maradása. Az olaszok hadüzenete után ugyanazon okból tovább kellett állnia. Zürichbe tette át tanyáját, a hol leginkább tudományos anyagai feldolgozásával foglalkozott. A *Qasr-as-Sam*'-értekezés is egyik gyümölcse e foglalkozásának. Csakhamar súlyos gyomorbetegség gyötörte, mely egy végzetes műtétet tett szükségessé. Már nem lehetett rajta segíteni. E kórságnak a derék magyar férfiú ez év május havában, 63 éves korában áldozatul esett.

Goldziher Ignácz.